

Siirt Arapçasının Korunmasında Sözlü Kültürün Rolü

 Emin Cengiz*

Atıf/©: Cengiz, Emin, Siirt Arapçasının Korunmasında Sözlü Kültürün Rolü, Artuklu Akademi 2019/6 (1), 67-88.

Öz: Arapça, günümüzde çok geniş bir coğrafyada konuşulan dünyanın en köklü dillerinden birisidir. Türkiye'nin Güney ve Güneydoğu illerinde de Arapça-ya ait lehçeleri konuşan insanlar bulunmaktadır. Bu bölgelerden birisi de Siirt ilidir. Bu yörede yaşayan Araplar kendi dillerini yazılı kültürden yoksun bir şekilde tamamen sözlü geleneğe dayanarak asırlar boyunca muhafaza etmeyi başarmışlardır. Tarihi süreç içerisinde doğal olarak oluşan sözlü kültür, yöre halkının kimliğini oluşturan bütün kodları içinde barındıran bir kara kutu mahiyetindedir. Bunun yanı sıra Siirt Arapça diyalektinde kullanılan sözlü edebiyat ürünleri, söz konusu lehçenin muhafazası ve gelecek kuşaklara aktarılması noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çalışmada Siirt Arapça diyalektinin sözlü edebiyat ürünleri ve bu ürünlerin söz konusu lehçenin korunmasındaki rolü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siirt Arapçası, Diyalekt, Dilbilim, Sözlü Edebiyat, Sözlü Kültür.

The Role of the Oral Culture in the Protection of Siirt Arabic Dialects

Citation/©: Cengiz, Emin, The Role of the Oral Culture in the Protection of Siirt Arabic Dialects, Artuklu Akademi 2019/6 (1), 67-88.

Abstract: Arabic is one of the ancient and most widely spoken languages in the world today. In the regions that extend to the south and southeast of Turkey, there are people who speak dialects of Arabic. One of these regions is Siirt province. Arabs living in this region have managed to preserve their native languages for centuries, without any written culture, on the basis of a completely oral tradition. Oral culture, which is formed naturally in the historical process, is the black box that contains all the codes that constitute the identity of the people of the region. In addition, the oral literature products used in Siirt Arabic dialect have played an important role in preserving the dialect and transferring it to future generations. In this study, the oral literature products of Siirt Arabic dialect and the importance of these products in the protection of dialect will be discussed.

Keywords: Siirt Arabic, Dialect, Linguistics, Oral Literature, Oral Culture
[The Extended Abstract is at the end of the article.]

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, fatih-emin@hotmail.com.

Giriş

Canlılar arasında birçok iletişim şekli vardır. İnsanlar da el-kol hareketlerini ve mimiklerini kullanarak iletişim kurabilmektedir. Ancak insanoğlunu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği konuşabiliyor olmasıdır. İletişimin esası ve en gelişmiş hali, dil ve dili yansıtan seslerdir. Esasında yazı da bu sesleri yansıtmaya yarayan sembollerden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bir ses ürünü olan dilin temelde sözlü bir iletişim aracı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. İnsanlık tarihi boyunca konuşulan binlerce dilden çok azı bir edebiyat oluşturabilmişken, bugün bile konuşulmakta olan yüzlerce dilin bir yazılı sistemi bulunmamaktadır.¹

Türkiye'nin Güney ve Güneydoğu hattında uzanan bölgelerde Arapçaya ait lehçeleri konuşan halklar bulunmaktadır. En son 2007 yılında yapılan anadil araştırmalarına göre Türkiye'de bir milyonu aşkın kişinin Arapçayı anadil olarak belirttiği tespit edilmiştir. Bu dili konuşanlar daha çok Mersin, Adana, Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Batman, Siirt, Muş ve Bitlis gibi illerde yoğunlaşmaktadır.² Ayrıca bu illerden göç eden ve özellikle Batıdaki büyük kentlere yerleşen Arap asıllı vatandaşların sayılarının az olmadığı bilinmektedir.³ Türkiye'deki Araplar, kendi dillerini yazılı kültürden yoksun bir şekilde tamamen sözlü geleneğe dayanarak asırlar boyunca muhafaza etmeyi başarabilmişlerdir. Arapların yoğun olarak yaşadığı bölgelerden birisi de Siirt ilidir. Bu yörede Arapların yanı sıra Kürtler, Türkler, Ermeniler, Süryâniler ve Keldâniler uzun yıllar boyunca iç içe yaşamışlardır.⁴

Bu çalışmada Siirt il merkezi ve Rıstâk bölgesinde⁵ konuşulan ve Arap diline ait bir lehçe olarak kabul edilen Siirt Arapçasının sözlü kültür unsurlarının bu dilin korunmasındaki rolü incelenecektir. Bu anlamda sözlü kültür ürünlerinden olan hikâyeye, masal, bilmece, tekerleme, atasözü ve deyimlerden birtakım örnekler sunulacak ve bu ürünlerin lehçenin ayakta kalma-

¹ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, 6. bs., çev. Sema Postacıoğlu Banon. (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 19.

² İnan Keser, Sadullah Seyidoğlu, *Türkiye'nin Doğusunda Araplar*, 1. bs., (Ankara: Karahan Kitabevi, 2018), 4.

³ Bk. Ferman Salmış, *Türkiye'nin Dil Hafızası*, 1. bs., ed. Suat Hayri Küçük, (İstanbul: Librum Kitap, 2015), 107.

⁴ Necim Gül, *Siirt Arapçasını Kurtarmak*, (ys: Sage Matbaacılık, 2013), 10-15; Gabriel Bituna, *Morfo-Sintaxa Dialectului Arab Nord-Mesopotamian Din Siirt, Turcia*, (Bükreş: Bükreş Üniversitesi Yayınevi, 2016), 19.

⁵ Rıstâk bölgesi; Siirt'in Tillo ilçesi, Sinép (Çatılı köyü), Firsef (Dereyamaç köyü), Halenzé (Siirt'e bağlı Bağtepe mahallesi), Tôm (İkizbağlar köyü) 'Elenzok (Akyamaç köyü) ve Fiskén Doluharman köyü' den oluşan bölgedir. Bu yörenin insanları eskiden tamamen Arapça konuşurken günümüzde ise Tillo ve 'Elenzok gibi bu bölgenin bazı yerlerinde Kürtçe konuşan halklar da yerleşmiş bulunmaktadır. Bkz. Emin Cengiz, "Siirt Arapçasını Yaşatmak", *Türkiye'de Konuşulan Arap Dialektleri*, ed. Yaşar Acat, 1. bs., (İstanbul: Akdem Yayınları, 2018), 224.

sında üstlendikleri role vurgu yapılacaktır. Hiç şüphesiz bir yazılı dili olmayan Siirt Arapçasının en önemli dayanakları, şifahi kültürün bu dinamikleridir. Dolayısıyla toplumun ortak hafızası ve birikimiyle oluşmuş ve asırlardır sözlü olarak aktarılmak suretiyle yaşatılmış bu ürünlerin kayıt altına alınarak korunması büyük önem arz etmektedir.

Siirt Arapçası uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmeyi başarmış olsa da bu süreçte hem ses hem yapı anlamında özünden çok şey kaybetmiştir. Nitekim kökü Arapça olmakla birlikte bu diyalekt, bölgede konuşulan Kürtçe ve Türkçe gibi dillerden etkilenmiş, bu dillerden birtakım ödünç kelime ve yapılar almıştır.⁶ Örneğin fasih Arapçada bulunan peltek harfler bu lehçede tamamen kullanımdan kalkarken, iletişime geçilen diğer dillerden de yeni sesler ödünç alınmıştır. Bunun yanı sıra telaffuzda kolaylık maksadıyla bazı peltek harfler, mahreçleri yakın olan başka seslere dönüştürülmüştür. Örneğin “ث” harfinin “f” sesiyle, “ظ” ve “ض” harflerinin “w” harfiyle seslendirilmesi gibi bu lehçenin kendine özgü birtakım fonetik özellikleri vardır. Dolayısıyla Siirt Arapça diyalektinin ele alındığı bu çalışmada Arap alfabesinin yanında bu lehçeyi en doğru ve en işlevsel şekilde yansıtabilme adına Latin harfleri de kullanılmıştır. Bunun yanında Arapçayı latinize ederken Latin alfabesine birtakım transkripsiyon işaretleri eklenmiştir. Söz konusu lehçenin kendine has bir ses yapısı olduğu için standart transkripsiyon sistemlerinin dışına çıkmış, lehçeye özel bir sistem geliştirilmiştir.⁷ Aşağıdaki tabloda Siirt Arapçası için kullanılan alfabe ve transkripsiyon sisteminin ayrıntıları verilmiştir.

Sesli harfler

آ ا ع : Â â / Ê ê	ي : Î î	ؤ : Û û
أ : A a, E e	إ : Î i	أ : U u

Sessiz harfler

خ : Ĥ ĥ	ح : Ĥ ĥ	ج : C c	ث : F f	ت : T t	ب : B b	ء : ’
ص : S s	ش : Ş ş	س : S s	ز : Z z	ر : R r	ذ : W w	د : D d

⁶ Bituna, *Morfo-Sintaxa Dialectului Arab*, 11-12.

⁷ Siirt Arapçasının fonetik yapısı ve değişime uğrayan seslerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 229-241.

ق : K k	ف : F f	غ : Ğ ğ	ع : ' ʿ	ظ : W w	ط : T t	ض : W w
ي : Y y	و : V v	هـ : H h	ن : N n	م : M m	ل : L l	ك : K k

İlave Edilen Harfler

چ : Ç ç	گ : G g	او : O o	پ : P p	ژ : J j
---------	---------	----------	---------	---------

Bu yazım sisteminin yanı sıra Siirt Arapçasının ses yapısında, Latin alfabesinde de bulunmayan é ve í gibi sesler de bulunmaktadır. Resmi Arapçada imâle diye tabir edilen é (-) harfi, e ile i arasında bir sesi ifade eder. Örneğin *sené* (yıl) ve *qasabé* (ciğer) gibi kelimelerin telaffuzunda görüldüğü gibi genellikle dişillik/müenneslik te'sinin (è) karşılığı olarak kullanılır. Siirt Arapçasına has bir ses olan í harfi ise e, i ve u seslerinin karışımından çıkan bir ses olup genellikle fasih Arapçadaki i (kesra) sesinin değişime uğramasıyla oluşmuştur. Örneğin *sítté* (altı) ve *míncél* (keser) gibi kelimelerde bu sesin kullanıldığı görülmektedir.⁸

I. Siirt Arapçasında Sözlü Kültür

Temelde sese dayalı olan dilin en önemli dayanaklarından birisi de yazıdır. Bir yazılı kültürü olmayan dillerin zamanla aşınması, değişmesi ve en vahimi de ölüp yok olması daha kolaydır. Yazı, bir yandan dili dış etkenlerden koruyan bir kale vazifesi görürken, diğer yandan dilin kelime dağarcığının zayıflamasını önler ve kelimelerin geçmişleriyle bağlarının kopmasını engeller.⁹ Bu anlamda Kur'ân-ı Kerîm hem Arap dilinin en fasih dil malzemesini bir araya getirerek bu dilin tüm lehçelerini kucaklamış hem de standart ve fasih Arapçayı tesis ederek Arapçayı muhafaza altına almıştır.¹⁰

Çok kültürlü ve çok dilli bir coğrafya olan Siirt ilinin kendine has bir Arapçası vardır. Tamamen sözlü geleneğe dayanan bu dilin hem ses hem de kelime ve yapı çeşitliliği bakımından oldukça zengin olduğu söylenebilir. Sanki her sözcüğün yan yana geldiği diğer kelimelere göre özel bir seslendirilişi vardır.

⁸ Emin Cengiz, "Türkçenin Siirt Arapçasına Etkisi", *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt, (Ankara: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Yayıncılık, 2018), 713.

⁹ Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, 20.

¹⁰ Ahmet Gül, "Sahâbe Tefsirinde Dil Olgusu", *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı: Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu (22-23 Mayıs 2015/Sivas)*, ed. Hasan Keskin, Abdullah Demir, (Sivas 2016), 202.

Bu dilin ayakta kalmasını sağlayan en önemli faktörlerden birisi, sahip olduğu zengin sözlü kültürüdür. Siirtli Arapların gelenek ve göreneklerini, örf ve adetlerini, yaşam tarzlarını, inançlarını ve dünya görüşlerini çok net bir şekilde yansıtan sözlü kültür unsurları, lehçenin ayakta kalmasında da önemli bir rol üstlenmiştir. Günlük hayatta kullanılmayan veya çok fazla deforme olan bazı orijinal Arapça kelimelerin sözlü edebiyat ürünlerinde yaşamaya ve korunmaya devam ettiği görülmüştür. Şayet bu dinamikler olmasaydı, söz konusu dil malzemesinin çoktan unutulup yok olacağı değerlendirilmektedir.

Dünyanın en gelişmiş diline sahip bir insan, tek başına bir adaya bırakılırsa, onun zamanla kullanılmayan ve aktarılmayan bu becerisinin köreleceği muhakkaktır. Dolayısıyla dillerin yaşayabilmesi için aktif olarak kullanılması ve başkalarına aktarılması gerekir. Bu aktarım temelde söz ile yapılmalıdır. Yani sözlü olarak varlığını koruyamayan bir dilin kâğıt üzerindeki sembolik işaretlerde yaşamasının pek bir anlamı yoktur. Çünkü dil, temelde söz ile kaim olur.

A. Siirt Arapçasında Hikâye ve Masallar

Eskiden, Siirt'te elektrik ve televizyon gibi teknolojilerin henüz yaygın olmadığı dönemlerde insanlar geceleri mum veya gaz lambası ışığında, odun sobasının etrafında bir araya gelerek birbirlerine Arapça hikâyeler anlatırlardı. Bu meclislerde büyükler 'Antere b. Şeddâd'ın (ö. m. 614 [?])¹¹ Divanını, Siretu Seyf b. Zîyezen¹² diye bilinen destansı hikâyeleri, halk arasında yaygın olan bazı masalları aktarır veya bazı kasideler okur, çocuklar da ilgi ve heyecanla bu anlatıları dinlerdi. Genellikle bu hikâyelerin bir girizgâhı ve sona erdiğini anlatan bir sonuç cümlesi vardır. Örneğin hikâyeye; *karra şî* / *karra şî* (bir defasında), *يوم الوحدا* / *yevmîl-vîhdé* (bir gün) gibi ibtidâî

¹¹ Annesi bir cariye olan 'Antere b. Şeddâd (ö. m. 614 [?]), Cahiliye döneminde yaşayan melez bir şairdir. Kölelikten kurtulup amcasının kızı olan sevgilisi 'Able'ye kavuşmak için bazı üstün başarılar sergilemek zorunda kalan 'Antere, düşmanın üzerine atılıp kahramanca savaşmış ve mensup olduğu 'Abs kabilesini cesurca savunmuştur. Bir muallakâsı ve kahramanlıklarının anlatıldığı bir divanı vardır. Hayatına dair geniş bilgi için bk. Cemal Muhtar, "Antere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), III, 237.

¹² Siretu Seyf b. Zîyezen hikâyeleri; İslamiyet'ten önce Peygamberin geleceğine inanan ve ona iman eden Seyf adındaki bir karakterin Habeşliler'e ve zencilere karşı verdiği mücadele ile insanlar ve cinler arasında İslâm'ı yaymak için gösterdiği çabalar anlatılır. Destanumsı maceralardan oluşan bu anlatılar, diğer siretlerin aksine insanların ve cinlerin bir arada yaşadığı, büyücü ve sihirbazların iktidar mücadelelerine giriştiği ve doğa güçlerini ele geçirmek için savaştığı, evrenin dışında mistik, hayali ve efsanevi bir âlem çizmektedir. Müellifi ve yazılış tarihi hakkında çeşitli rivayetler olan bu efsaneler özellikle Arap dünyasında asırlarca dilden dile anlatılmıştır. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Yazıcı "Siretü Seyf b. Zîyezen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), XXXVII, 271.

cümlelerle başlanır. Bunun yanında bazen de masalların başında şöyle bir başlama peşrevi söylenirdi:

Siirt Arapçası

كا في ما كا في
أكبر من الله ما في
لا لو ذنب أو خطية
حي قل استغفر الله

Kê fi mê kê fi
Akbar mîn Allâ mê fi
Lê lû zenb û ħatiyyê
Hey kul istağfirulla

Türkçesi

Bir varmış bir yokmuş
Allah'tan büyük yoktur
Günah veya hatası olan
Estağfirullah desin

Siirt Arapçasında masallar, Türkçe masalların sonunda söylenen “gökten üç elma düştü... veya onlar ermiş muradına...” ifadelerine benzeyen *tûfê tûfê întemmét il-ĥentelûfê* şeklinde bir ifade ile sonlandırılır.¹³

Aşağıda Siirt Arapça diyalektiyle anlatılmış bazı hikâye ve masallar, Türkçe tercümeleriyle birlikte verilecektir.

İsrâf bele te'eb: *Kê fi véhét kên zengîn û ibnû kên mısırôf. Kıl yeom şî le kê yîhtiyu ebû kê yısrîfén. Féni yeom kê yîhtiyu ebû ezyed, hem kê yısrîfén. Yeom il-vîhdé ebû yîllu “Mê baĥa bîdî şî dehtik.” İmmu tîbdî êvi'l-karra tîhtiyu işveyyé. Âk immîné yîntem. Yuncıbor il-veled î rôh yî'mél. Evvel mê yîcî mîn iş-şîğél î cîb mecîdiyê yırvîya şê ebû. Î kûl: “Talloĥ cîbtu mecidiye il-yeom!”. Ebû yîmsék il-mecîdiyê dî zicce mîn il-pancara. Heme il-veled yîmsék îdû. Î kûl: “Ewe mîn ıs-sabâĥ kıt-tı'ıbtû fasta, eşem tîz-zicce?”. Ebû î kûllû: “Arayt seroit ebûk û seroit immôk? Evlé kıllîtén ket-pevtoĥén, ket-roĥ tıĥrîcên fi afâr le mô yîlzém. İsrâf bele te'eb.”¹⁴*

Emeksiz israf: Oğlu müsrif olan zengin bir adam vardı. Her gün babasının verdiği parayı harcardı. Ertesi gün babası daha fazlasını verince onları da harcardı. Bir gün babası ona “Sana verecek param kalmadı.” der. Bu defa annesi ona bir müddet para vermeye başlar. Sonunda bu da tükenir. Çocuk mecbur kalır çalışmaya başlar. İşten döner dönmez getirdiği bir mecidiyeyi babasına gösterir ve der ki: “Bak bugün bir mecidiye kazandım!” Bunun üzerine babası elindeki bir mecidiyeyi alıp camdan atmaya çalışır. Çocuk hemen babasının elini tutar ve: “Sabahtan beri bunu kazanmak için uğraştım, onu nasıl atarsın!” der. Bunun üzerine babası ona: “Anne-babanın

¹³ Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 260.

¹⁴ Anlatan: M. Ali Arı, Bk. <https://www.youtube.com/watch?v=ibj2GeMs7hw> (Erişim Tarihi: 31.03.2019).

servetine nasıl davrandığını gördün mü? O serveti çarçur ediyor ve gereksiz yerlere harcıyordun. Bu, emeksiz israftır.” der.

Nétîné: Yeom il-vıhdé il-mara û ır-racôl kıl-hîrdû min ba'wén. Kıl-hîrdû mô yîgrev me'e ba'wén. Û lîhén şîğel îmné fi'l-karm. Kır-râhû il-karm. Û me'én îhmâr îmné. il-îhmâr kînhel maqvadû û di yıhrôp. Ûvé kıssallû hey û iyé kıssârôt qarîbit il-îhmâr. Kıl-fetel il-leye û kıl-kellê: “Nétîné riddi'l-îhmâr!” İyé itrôh it-rid il-îhmar û tîbdî tırkôs û itkûl: “Benet 'emmî helhulûlî. 1s-Sabî kıssêh 'eley, nétîné riddi'l-îhmâr!..”¹⁵

Kokuşmuş: Bir gün karı-koca birbirlerine küsmüşler. Küsmüş, hiçbir şekilde birbirleriyle konuşmuyorlarmış. Bağda da işleri varmış. Yanlarında bir merkeple bağa gitmişler. Eşeğin yuları çözülmüş ve kaçmak üzereymiş. Adam durumu fark etmiş ve eşi merkebe yakınmış. Ona dönmüş ve “Kokuşmuş, merkebi tut!” diye bağırmış. Bunun üzerine karısı merkebi yakalar ve şöyle diyerek oynamaya başlar: “Ey amcakızlarım beni zılgıtlarla tebrik edin! Zira herif bana; ‘Kokuşmuş merkebi yakala!’ diye seslendi.”

Siirt yöresinde yaşayan Arapların asırlardır birbirlerine anlattıkları ve nesilden nesile aktardıkları daha nice hikâye ve masalları vardır. Bu hikâyelerin pek çoğu derlenip kayıt altına alınmadıkları için unutulup yok olmuştur. Lehçeyi ayakta tutan en önemli unsurlardan birisi olan bu değerlerin bir an evvel sahadan derlenip kayıt altına alınması ve muhafazasının sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde sadece hikâyeler değil, bu dilin kelime hazinesi, karakteristik özellikleri ve canlılığı giderek zayıflayacaktır. Son yıllarda bu tehlikenin farkına vararak Siirt Arapçasının korunması gerektiğine inanan ve bu dilin araştırmaya değer bir hazine olduğunu düşünen araştırmacılar, sahadan birtakım hikâye ve masalları derleyip neşretmeye başlamıştır.¹⁶ Bu tür çalışmaların son derece önemli ve gerekli olduğunu düşünmekle birlikte henüz istenen düzey ve sistematığe sahip olunmadığını ifade etmek gerekir. Dolayısıyla ele alınan bu çalışmanın en önemli amaçlarından birisi de Siirt Arapçasının söz konusu değerlerini kayıt altına alarak bu dilin korunması ve yaşatılmasına katkı sağlamaktır.

¹⁵ Anlatan: M. Ali Arı, <https://www.youtube.com/watch?v=YOOPYMyvvt8> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).

¹⁶ Örnek için bk. M. Şefik Görgin, *Arapça Qeltu Lehçesi Siirt Arapçası ('Arabî l-Welâyé)*, 1. bs., (Kocaeli: Özlem Ofset Matbaa, 2017), 211-246; Abdulhadi Timurtaş, “el-Mevrûs eş-Şa'bi li 'Arab Es'ird”, *Dirâsât fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye el-Melkiyye fi Türkiye*, 1. bs., ed. Yaşar Acat, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2018), 139-142.

B. Siirtli Arapların Bazı Adetleri

Siirt Arapça diyalektinin sözlü kültür unsurlarında dinî motifler oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir. Örneğin yağmur için okunan dualarda geçen ifadeler zamanla iktibas edilerek atasözlerinde kullanılmaya başlanmıştır. *حَوَالَيْنَا أَوْ لَا عَلَيْنَا / Ħeveleynê û lê 'eleyne* (Üzerimize değil, etrafımıza!) deyi mi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Zira bu deyimde, olası olumsuzlukların üzerimize değil etrafımıza gelmesi temenni edilmektedir.¹⁷ Bu ifadenin, uzun süren yağmurun dinmesi için Hz. Peygamber (s.a.v.)'in okuduğu “*اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا*” (Ey Allah'ım, etrafımıza (yağsın), üzerimize değil!)¹⁸ şeklindeki duasından mülhem bir atasözü olduğu kanaatindeyiz.

Dinen yapılan yağmur duasının dışında gençler özellikle yaz veya sonbahar aylarında her tarafta kuraklığın kendisini iyice hissettirmesiyle, kendi lisanlarıyla yağmurun yağmasını talep ederlerdi. Özellikle havada bir takım bulut kümelerini gören gençler heyecanlanır, bu bulutların bir rahmet indirmeden geçip gitmesini istemedikleri için yüksek sesle şu ifadeleri tekrarlarlar:¹⁹

74

Siirt Arapçası

Ġeyfê ġeyfê ġeyfîne
Rabbî matar ihtîne
Vêdî Rîhé kîn-nîşéf
Râ'inâ û 'iççên

Türkçesi

Ey yağmur bulutları bizi sırlısıklam ıslattın
 Rabbim yağmur ver bize
 Zira Rihê vadisi kurumuş
 Çobanımız da susamıştır.

Sözlü kültür unsurları, Siirt Arapça lehçesinin korunmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Zira bazı Arapça kelimelerin yerine, zamanla diğer dillerden ödünç alınan sözcükler kullanılırken, söz konusu kelimelerin sözlü kültür ürünlerinde orijinal şekilleriyle yaşamaya devam ettiği görülmüştür. Örneğin yukarıdaki dörtlükte geçen *ra'î* (çoban) kelimesinin yerine hali hazırda Rıstâk bölgesinde genellikle Kürtçeden ödünç alınan *şivân* sözcüğü kullanılmakta iken, bu kelimenin sözlü kültür ürünlerinde orijinal şekliyle korunması dikkat çekicidir. Bu durum, sözlü edebiyatın dili ayakta tutan en önemli dayanaklardan birisi olduğunu göstermektedir.

¹⁷ Ayhan Mergen, *Siirtlinin Gönlünden Diline Yansıyan Atasözleri ve Deyimler Arapça Söylenişleriyle*, (Siirt: Özel Basım, 2017), 44.

¹⁸ İlgili hadis için bk. Buhâri, Cumâ/35.

¹⁹ Tekin Cengiz (Doğum 1986 İkizbağlar (Töm köyü)/Tillo) ile yapılan 02.04.2019 tarihli mülakat.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Siirt'te Musa Kazıyağı gibi meşhur tellallar vardı. Herhangi bir şey kayb olduğunda bunun ilanını şu ifadelerle yaparlardı:

Siirt Arapçası

'Elê hıb Alla û in-Nebî
Mın kıl-ara ıhmâr geor
Yıhtiyu şê sahabû
Lıhû nôtê helêl.

Türkçesi

Allah ve Peygamber aşkına
Kim gri bir merkep görmüşse
Sahibine teslim etsin
Bir banknot almaya hak kazansın

Bu tellallar başlangıçta Siirt'in sokak ve caddelerinde Arapça ilan yaparken tek partili dönemde Arapça konuşmak yasaklanınca bu ilanlar Türkçe yapılmaya başlanmıştır.

C. Siirt Arapçasında Bilmeceler ve Tekerlemeler (Hazzôriya)

Bilmeceler ve hazzôriya denen tekerlemeler, Siirt Arapça diyalektinin en önemli sözlü edebiyat ürünlerindedir. Aşağıda söz konusu diyalekte kullanılan bilmecelere örnek verilmiştir.

- طاسة لبن خلف الجبل / Tâsıt leben, helfî'l-cebel? (Bir dağ ardında bir tas yoğurt?)

Cevap: Ay.

- حية حبل بين الجبل / heyyé hebel, beynî'l-cebel? (Dağlar arasında yılan gibi kıvrılan şey?) Cevap: Nehir veya yol.²⁰

Siirt yöresinde yaşayan Arapların sözlü kültür unsurlarından bir tanesi de tekerlemelerdir. Aşağıda Siirt Arapçasında kullanılan tekerlemelere örnek verilmiştir.

Siirt Arapçası

Fûré pûré
Beyt hemmet sûlé
Êwi'l-mehsûlé
Êwi'l-'eccêné
Êwi'l-hebbêzé
Êwi pambé pmbé
Êwi firr 'ınt 'ammo heccî

Türkçesi

Fure pure (bir anlamı yok)
Hammet Sélé'nin evi
Bu (serçe parmağı) yıkayan
Bu (yüzük parmağı) yoğuran
Bu (orta parmak) pişiren
Bu (işaret parmağı) pembe pembe olan
Bu da pır pır etmiş Hacı Amcaya gitmiş

²⁰ Cengiz, "Siirt Arapçasını Yaşatmak", 259.

Siirtliler ışgor denen nevrüz gn rayoş ŗ miktp²¹ ve ckt (bumbar) gibi yresel yemekler pişirip damlarda lambalar yakmak suretiyle bugn kutlanırdı. Bu kutlamalarda ellerindeki lambaları dairesel olarak evirip řu tekerlemeyi sylerlerdi:²²

Siirt Arapası

'El kaĥr il-keřře
l-leyl m yt'eřře
'Ele kaĥr besse
Ĥıry bl fi'l-kse

Trkesi

Papazın inadına
O bu gece yemek yemeyecek
Besisenin²³ inadına
Kesenin iine ettiler

Siirt'te bahar geldiđinde ocuklar evleri dolaşıp řu tekerlemeyi sylererek, bu evlerden kuru zm ve ceviz gibi yemiřler talep ederlerdi:²⁴

Siirt Arapası

Cn cn cn cn cn
Cn lmĥelltkn lmĥelltkn
Alla ė ĥelli lmm ĥelli lmm
mm sebeb ėbnn sebeb ėbnn
bnn tl il-mırcn tl il-mırcn
Rabb yci's-Sltn yci's-Sltn
Ynřr ĥiyemt ĥiyemt
'Ele'd-dn 'ele'd-dn
Yřķ bestn bestn
Ye 'ammo veddn
Bbt beyt eb
Ye 'ammo veddn
Bbt beyt eb
Cvvet 'ımeydiyy
Zbķ ıt-Tab
Ĥniyy mniyy
Rkzn fil-zveyyy
Cbu ızbb ŗ maķřor

Trkesi

Geldik, geldik, geldik, geldik, geldik.
Mahallenize geldik mahallenize
Allah onu annesine bağışlasın annesine
Annesine yedi erkek yedi erkek evlat
Her biri mercan boylu mercan boylu
nřallah Sultan gelir Sultan gelir
adrlarını kurar, adrlarını
Bizim tarafımıza bizim tarafımıza
Bostanlarımızı sular, bostanlarımızı
Ey amca beni gtr!
Babamın evine
Ey amca beni gtr!
Babamın evine
'Imeydiye'de olan
Tab sokađında
Afiyet mafiyet
zveyye'de oturuyorlar
Kuru zm ve ceviz ii getir

²¹ Rayoř ŗ miktp; ierisine kavrulmuş un ve ceviz ii konup brek gibi sarılan yufkaların yağda kızartıldıktan sonra pekmeze batırılmasından sonra servis edilen Siirt'in eski bir tatlısıdır. Yapılışı hakkında geniş bilgi iin bk. Cumhuri Kılııoğlu, *Her Ynyle Siirt*, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1992), 105.

²² Cumhuri Kılııoğlu (Doğum 1938 Siirt) ile yapılan 20.06.2018 tarihli mlakat.

²³ Un ve yağla yapılmış yresel ve pratik bir yiyecek, atıştrmalık. (Tekin Cengiz ile yapılan 02.04.2019 tarihli mlakat.

²⁴ Anlatan: M. Ali Ar, <https://www.youtube.com/watch?v=hQEa0d9dwJk> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).

Dınnakkor işveyyé
Yê cevêp yê mevêp

Biraz atıştırırım
Hadi cevap mevap (ver)

Yine nevrüz veya aşure günlerinde çocuklar komşuların evlerini dolaşıp şu tekerlemeyi söylerlerdi:²⁵

Siirt Arapçası

Cînê mê cînê
Ĥıl il-kîs u-ĥtînê
Bêb iş-şêh ırwînê
Heolím heolím ĥelf il-ĥeyt
Alla î ĥellî nês il-beyt
Línê 'ecîn kı-ĥtamar
Líkén íbén kemel-ķamar
Yê cevêb yê mevêp

Türkçesi

Gelir gelmez
Keseyi aç ve bize ver
Şeyhin evini göster bize
Duvarın arkasında meşaleler
Allah ev halkını bağışlasın
Mayalanan bir hamurumuz var
Ay gibi bir çocuğunuz var
Hadi cevap mevap (ver)

Ancak günümüzde bu adet ve geleneklerin birçoğu terkedilmiştir. Dilin ve kültürün en önemli taşıyıcılarından olan bu dil malzemesinin giderek kaybolması Siirt Arapçasının da günden güne zayıflamasına neden olmaktadır.

D. Bazı Öğüt Verici Manzumeler

Siirt'te 1950'li yıllara kadar halk arasında söylenen bazı manzumeler vardı. Bunların yaşlı amcalar tarafından gençlere öğüt maksadıyla söylendiği aktarılmaktadır. Şu an bu şiirleri bilen çok az insan kalmıştır. Dolayısıyla bu tür edebi mahsullerin kayıt altına alınması bu çalışmanın hedefleri arasındadır. Aşağıda bu manzumelere örnek verilmektedir:²⁶

Siirt Arapçası

Bêlôk û bêlôk eĥî
Mın veld ız-zinê²⁷ bêlôk

Türkçesi

Ey kardeşim dikkat et!
Veled-i zina kişilere dikkat et!

Le't-'âşôr veld ız-zinê
Dî ĥarrôp eşġêlôk

Veled-i zina kişilere refakat etme
Yoksa işlerini mahveder

²⁵ Anlatan: M. Ali Arı, <https://www.youtube.com/watch?v=hQEa0d9dwJk> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).

²⁶ Anlatan: M Ali Arı, <https://www.youtube.com/watch?v=wZoPraKKaZA> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).

²⁷ Siirt Arapçasında *veld ız-zinê* (veled-i zina) ifadesi genellikle karakersiz ve üç kağıtçı kişiler için kullanılan bir tabirdir.

İnkê fıhıklok veld ız-ziné
Tabbıklû ecfênôk

Veled-i zina kişi sana gülümserse
Ona suratını as

Veleo heleflök bil-yemîn
Ba' de'l-yemîn hênôk

Sana yemin etse bile
Yeminden sonra ihanet eder

Aynı şekilde aşağıda Siirt Arapçasında söylenen öğüt verici manzumelere bir başka örnek verilmiştir.²⁸

Siirt Arapçası

Yê tayr û yê tayr
Bessök it'ellî kad mê bakâlôk ra's

Türkçesi

Ey keklik, hey keklik!
Yeter yükselecek başın kalmadı

Memdôh û beyn ıs-sıcar
Meokûs beyn ín-nés

Ağaçlar arasında övülen
İnsanlar arasında yerilen

Tıffêhîtnê kın-cenêt
Beynel-kedeh û ıl-ke's

Elmamızı toplamaşlar
Kâse ve kadehler içinde

Gerî le kî'n-gere beynetnê
Lêt-kûlû şen-nês

Aramızda geçen konuşmayı
İnsanlara anlatma

E. Siirt Arapçasında Atasözleri

Atasözü, ataların gözlem ve tecrübeleri neticesinde vardıkları kanaatleri son derece veciz bir üslupla ve çoğu zaman öğüt verici olan, sözlü gelenek içerisinde şekillenen ve asırlar boyunca kalıplaşmış olarak aktarılan anonim karakterli sözlerdir.²⁹ Siirt yöresinde yaşayan Arapların zengin bir sözlü kültür dağarcıkları vardır. Hiç şüphesiz bunların başında da atasözleri gelir. Bu atasözlerinin içerisinde toplumun dünya görüşünü yansıtan çok önemli ipuçları vardır. En önemlisi de atasözleri kendilerine has yapıları sayesinde asırlar boyunca bozulmadan bir kalıp halinde nesilden nesile aktarılabilmiştir. Böylece lehçenin kelime hazinesi, karakteristik özelliği ve fonetik yapısı bu sözlü kültür ürünleri sayesinde bozulmadan aktarılabilmiştir. Aşağıda Siirt Arapçasının bu zengin atasözü hazinesinden birkaç örnek verilmiştir.

²⁸ Anlatan: M. Ali Arı, <https://www.youtube.com/watch?v=wZoPraKKaZA> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).

²⁹ Bk. Ahmet Köklügiller, *Türkçe Edebiyat Sözlüğü*, (İstanbul: Hür Yayinevi, 1974), 15.

- *Harap mın teht il-matar, irtamâ teht il-mezrîp* (Yağmurdan kaçtı, oluğun altına düştü.): Kötü bir durumda olan insanların, bu durumdan kurtulmak için çaba harcamalarına rağmen, bazen daha kötü durumlara düşebildiklerini anlatmak için kullanılır. Bu atasözünün Siirt Arapçasında *Harap mîn teht it-tawiyé, irtama teht il-vekfé* (Sağanaktan kaçıp oluğun altına düştü.) şeklinde farklı bir kullanımı da bulunmaktadır.³⁰ Türkçede kullanılan “Yağmurdan kaçarken doluya yakalandı.” atasözüyle çok yakın bir benzerlik arz etmektedir.
- *اكرس البصلا او شما البنت تجي علي اتي Iksır il-basalé û şimmê, il-bînt ticî ‘ele îmmê* (Soğanı kır, kokla; kız da annesine çeker.): Soğanın kendine has bir kokusu vardır. Bu atasözünde soğanın kokusunun değişmediği gibi kızların da annelerine çektiği ifade edilmektedir. Arapçada buna benzer bir atasözünde *إذا أردت أن تعرفِ امْرَأَتَكَ بَعْدَ عَشْرِ سِنِينَ فَانظُرِي إِلَى حَمَاتِكَ* (On yıl sonra eşinin nasıl olacağını bilmek istiyorsan kaynanana bak.) Bu atasözüyle kızın huy bakımından anneye çektiği, kız alırken annesine de bakılıp araştırılması gerektiği anlatılmaktadır. Bu atasözü, Türkçede kullanılan “Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezini al.”³¹ Atasözünü çağrıştırmaktadır.
- *الله اي حافظنا من سَاعِثِ النَّقْصَةِ / Alla iy hâfiznâ min se’it in-naqsa* (Allah bizi eksik saatten korusun): İnsanın hayatında olumsuz bazı anların olabileceğini, daha önce hiç hesaplanmayan bir felaketle karşı karşıya kalılabileceğini bahse konu edinen bu atasözü, bu tür olayları “eksik saat” olarak tanımlayarak yüce Allah’tan bu gibi anlardan insanları korumasını temenni etme adına zikredilmektedir.³² Siirt lehçesinde “eksik saat” tabiriyle farklı mana içeren başka bir deyim daha kullanılmaktadır. *مَعُو سَاعِثِ النَّقْصَةِ / Me’û se’it naqsâ* (Eksik bir saati var). Bu atasözü, akli dengesi yerinde olmayan ve alakasız şeyler konuşan kişiler için söylenmektedir. Türkçedeki “bir tahtası eksik.” deyimini ile aynı manada kullanılmaktadır.
- *عز الزاد حخي يزدات / ‘Iz ız-zêt hey yızdêt* (Zahireye (azık) saygı göster ki, artsın.): Azık anlamında kullanılan *زاد* (zêd) kelimesi, daha çok yöre halkının çoğunlukla tükettiği bulgur, pirinç ve yarma gibi kuru gı-

³⁰ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 270.

³¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018), 1/147.

³² Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 18.

dalar için kullanılmaktadır. Bu atasözünde insanların elindeki nimetlere saygı göstermeleri, israf ve savurganlık yapmamaları gerektiği anlatılmak istenmektedir. Nimete gereken saygı ve ehemmiyetin gösterilmesi halinde bereketlenip bollaşacağına dikkat çekilmektedir.³³

- لَا رَادَ رِخْسُو زَجَّ نَصْوُ / *lé rêd rihsû, zeç nıssû* (Ucuzunu isteyen, yarısını atar.): Satın alınan bir şeyin kaliteli olmasına dikkat edilmesi gerektiğini ifade eden bir atasözüdür. Bir şeyin ucuzunu isteyen kişi bunun kalitesinin de düşük olacağını göz önünde bulundurmalı hatta yarısını da dökebileceğini bilmelidir. Türkçedeki “ucuzsa vardır bir illeti, pahalıysa vardır bir hikmeti,” atasözüne benzer bir mana içermektedir.
- يَبْقَى مِنَ الْعِيدَيْنِ بَلَا غَدَاةَ / *Yıbâ min il-‘ıydeyn belê gedayê* (İki bayramın yemeğinden mahrum kalmak.): Aynı anda birden fazla iş yapmaya çalışıp hiçbirisinde başarılı olamayan kişiler için söylenen bir atasözüdür. Türkçede kullanılan “iki karpuz bir koltukta gitmez,” atasözüne yakın bir manayı ifade etmektedir.
- الْإِنْسَانُ يَتَحَمَّامٌ إِسْمُو أَوْ الْإِحْمَارُ يَتَحَمَّامٌ جَلْوُ / *Îl-insên yithemmém ismû û il-ıhmâr yithemmém cillû* (İnsan adını, eşek ise semerini düşünür.): Bu atasözünde insanın namını koruması gerektiği ifade edilmektedir. Toplumda olumlu izlenimleri ve hoş bir sedayı ancak kişilik sahibi onurlu insanlar bırakabilir. Türkçedeki “eşek ölür kalır semeri, insan ölür kalır eseri,” anlamındaki atasözüne çok yakın bir mana içermektedir.
- قَلْبِي عَلَيَّ وَلَدِي قَلْبٌ وَلَدِي عَلَيَّ حَجْرَةٌ / *Qelbî ‘elê veledî, kelp veledi ‘el hacar* (Yüreğim çocuğuma titrerken, çocuğumun yüreği taşa titremekte.): Bu atasözünde ebeveynin çocuklarının üzerine titredikleri, onlar için endişelendikleri; çocukların ise aynı duyguda olmadıklarından yakınılmaktadır.
- بَقِيَ لَوْ عَجِينَتْ إِغْبِيْرُ / *Bakâ lû ‘ecntı ığbeyz* (Bir hamurluk ekmeği kalmış.): Yaşı ilerlemiş kişiler için kullanılan bir ifadedir. Bu, yaşlılara karşı yanlış tutum ve davranış içinde olan kişilere ilerlemiş yaşları hatırlatılarak onlara karşı daha sabırlı ve anlayışlı olunması öğütlenmektedir. Hayatta “bir fırın ekmeği kalmış” ifadesiyle sayılı günlerinin kaldığı anlatılmak istenmektedir.

³³ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 289.

- العقول يُلزَم من المهد خلا الحد / *Îl-'aḳôl yîlzém mín îl-mehd hellê îl-lehd* (Akıl, beşik-ten mezara kadar gereklidir.): Bu atasözü ile aklın insanoglu için çok değerli bir sermaye olduğu anlatılmaktadır.³⁴

F. Siirt Arapçasında Deyimler

Deyimler de atasözleri gibi toplumun geniş bir kitlesi tarafından benimsenmiş ve halka mal olmuş anonim ifadelerdir. Atasözleriyle pek çok benzer yönleri olduğu için çoğu zaman birbirleriyle karıştırılır. Genel bir tanım yapmak gerekirse deyim; gerçek anlamı dışında kullanılarak ifadeyi zenginleştiren iki veya daha fazla kelimedenden oluşan kalıplaşmış söz dizisidir.³⁵ Deyimleri atasözlerinden ayıran özellik, sözcük sayılarından ziyade işlev ve karakteristik yapılarıdır. Bu anlamda deyimler, bir durumu daha veciz bir şekilde anlatmaya yarayan, öneri veya öğüt içermeyip sadece durum tespiti yapan ve genellikle birden fazla sözcükten oluşan ifadelerdir.³⁶

Siirt Arapça diyalektinin sözlü kültür ürünlerinden birisi de deyimlerdir. Bu deyimler, asırlardır birer kalıp olarak günümüze kadar nakledile gelmiştir. Bu ürünler, lehçenin geçmişi ile sıkı bir bağ kurmuş ve dış etkenlere karşı korunmasını sağlamıştır. Aşağıda bu deyimlerden birkaç örnek verilmiştir.

- عَقْلَ كَبِي / *'Eḳel kebe* (aklı kaba): Havalı, tepeden bakan, kendini çok beğenen, başkalarına üstten bakan kişiler için kullanılan bir deyimdir.³⁷ Türkçedeki “burnundan kıl aldırılmamak” deyimine benzer bir anlam taşımaktadır. Bu deyim, bu vasfa sahip insanlarla diyaloga girmenin zor bir durum olduğunu ifade eder. Siirt merkez ve Fırsêf'teki Araplar bu deyim ‘*eqol qebe* şeklinde telaffuz ederler.
- بِمَسَاكِ قَدْرِي / *Yımsék qadrî* (değerimi biliyor): Bu deyim, kadir kıymet bilen başkalarına hak ettikleri değeri veren ve nankör olmayan kişiler için kullanılır.
- أَوْأُ عَلَى نَارِ / *Uvê 'el nâr* (ateş üstünde): Bu deyim, telaşlı, aceleci ve sabırsız kişiler için kullanılır. Türkçede kullanılan “diken üstünde” deyimine yakın bir anlam içermektedir.

³⁴ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 14.

³⁵ Osman Göker, *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I*, (Ankara: MEB Yayınları, 2001), 207.

³⁶ Erdinç Doğru, *Dilin Derin Devleti Deyimler*, 1. bs., (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 29.

³⁷ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 14.

- حَبْلُوْ أَوْ طَوِيل / *Hebelû û tavîl* (ipi uzundur): Bu deyim, işini umursamayıp ihmal eden, kendisinden istenilen işi vaktinde yapmayan kişiler için kullanılır.³⁸ Yine Siirt Arapçasında kullanılan صَبْرُوْ أَوْ طَوِيل / *sabrû uv tavîl* (sabrı uzundur) ifadesi de buna benzer başka bir deyimdir.
- عَفْ رَمَانَتِ حَنْوَا / *'Aw rummânit hanwâ* (ekşi bir nar ısırdı): Yaptığı işte umduğunu bulamayan, beklentisini karşılayamayan kişiler için kullanılır. Girdiği işten zarar gören veya bazı meselelerde işin içinden çıkamayan kişiler için kullanılan bir deyimdir.³⁹
- عَلَى أَوْرَاسُوْ / *'Elê awrâsû* (dişine göre): Kişiye hoşlandığı bir yemek ikram edildiğinde veya tam kafasına göre bir kişi, iş ve durumla karşılaştığında söylenen bir deyimdir.
- سَيْن مَلُّوس / *Seyn mellûs* (kaygan dilli): Konuşması kimseyi rahatsız etmeyen, tatlı dilli olan kişiler için kullanılır. Bazen de yağcılık yapıp menfaat peşinde olan ve yalakalık yapan kişileri tavsif ederken kullanılır.
- حَمَجِمَتِ لَحْم / *Cımcımit lehem* (et kafa): Laf anlamayan, kalın kafalı kişiler için kullanılan bir deyimdir.⁴⁰
- إِی بَسْمُوْر قَرِيْیُوْ / *İy basmôr qeriyû* (konuşmasını çiviliyor): Kendisinden emin, diksiyonu düzgün ve hitabeti güçlü olan kişiler için kullanılır. Bazen de iğneli konuşup muhatabın canını sıkacak sözler söyleyen kişiler için de söylenir.⁴¹
- إِی حَمُوْصِ الْحِنَصَرِيْ / *İy hammôs il-ħımsarâ* (doluyu kızartıyor): Yalan konuşan ve konuşmasında olmadık şeyler anlatan insanlar için kullanılan bir deyimdir. Doluyu kızartmanın mümkün olamayacağı gibi bu tür insanların sözlerinin de gerçekçi olmadığına vurgu yapılmaktadır.⁴²

Sonuç

Anadolu'nun kimliğini oluşturan en önemli unsurlardan birisi, sahip olduğu zengin dil çeşitliliğidir. Siirt yöresinde konuşulan Arapça diyalekti bu değerlerden birisidir. Arapçaya ait bir lehçe olan bu dil, yazılı bir sisteme dayanmadığı gibi asırlardır nesilden nesile şifahen aktarılmaktadır. Salt

³⁸ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 152.

³⁹ Tekin Cengiz (Doğum 1986 İkizbağlar (Töm köyü)/Tillo) ile yapılan 02.04.2019 tarihli mülakat.

⁴⁰ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 105.

⁴¹ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 179.

⁴² Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 93.

sözlü kültüre dayanan dillerin ses ve hareket alanı bakımından avantajlı olmalarının yanında dış etkenlere karşı savunmasız olmak gibi dezavantajları vardır. İletişime geçilen diğer kültür ve diller, zamanın şartlarına göre değişen dünya algısı ve yaygınlaşan tüketim kültürü gibi pek çok dış faktör, yazılı bir sistemi olmayan dilleri daha fazla etkilemiştir. Dolayısıyla Siirt Arapça diyalekti dış etkenlere karşı uzun süre savunmasız kalmıştır. Bunun neticesinde bu dilin hem yapı hem fonetik açıdan birçok değişikliğe maruz kaldığı görülmüştür.

Hiç şüphesiz bir yazılı sistemi olmayan Siirt Arapçasının en önemli dayanağı sahip olduğu zengin sözlü kültür hazinesidir. Zira bu özelliği sayesinde birden çok aşındırıcı faktöre karşı doğal bir savunma geliştirmiştir. Lehçenin sahip olduğu atasözleri ve deyimler bir kalıp halinde değişmeden nakledildiği için bu ürünlerin içerdiği dil malzemesinin korunmasını sağlamıştır. Ayrıca hikâye ve masalların anlatım dili, lehçenin cümle yapısını ve kelime hazinesini muhafaza etmiştir. Yine Siirtli Arapların zengin örf, adet ve kültürleri, dillerinin muhafazasına ve yaşatılmasına büyük oranda katkı sağlamıştır.

Son yıllarda Siirt Arapça diyalekti için bir yazı dili oluşturma çabalarının olduğu bilinmektedir. Bu lehçeye bir yazı dili kazandırmak ve sahip olduğu birçok dil unsurunu kayıt altına almak da bu dili yaşatmaya yetmeyebilir. Bunun yanında bu dilin aktif bir şekilde kullanılmasının sağlanması gerekmektedir. Zira kullanılmayan bir dil her ne kadar kâğıt üzerinde yazılı olsa da ölüdür.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018.
- Arı, M. Ali. <https://www.youtube.com/watch?v=ibJ2GeMs7hw> (Erişim Tarihi: 31.03.2019).
- _____. <https://www.youtube.com/watch?v=YOOYPMyyvt8> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).
- _____. <https://www.youtube.com/watch?v=hQEa0d9dwJk> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).
- _____. <https://www.youtube.com/watch?v=tYoa6Hn1XfM> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).

- _____. <https://www.youtube.com/watch?v=wZoPraKKaZA> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).
- Bituna, Gabriel. *Morfo-Sintaxa Dialectului Arab Nord-Mesopotamian Din Siirt, Turcia*. Bükreş: Bükreş Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî (I-III)*, Kahire: Mektebetu's-Safâ, 2003.
- Cengiz, Emin. "Siirt Arapçasını Yaşatmak", *Türkiye'de Konuşulan Arap Diyalektleri*, ed. Yaşar Acat, 1. bs., İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.
- _____. "Türkçenin Siirt Arapçasına Etkisi", *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt, Ankara: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Yayıncılık, 2018.
- Cengiz, Tekin. (Doğum 1986 İkizbağlar (Töm köyü)/Tillo) ile yapılan 02.04.2019 tarihli mülakat.
- Doğru, Erdinç. *Dilin Derin Devleti Deyimler*. 1. bs., Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Göker, Osman. *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I*. Ankara: MEB Yayınları, 2001.
- Gül, Ahmet. "Sahâbe Tefsirinde Dil Olgusu", *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı: Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu (22-23 Mayıs 2015/Sivas)*, ed. Hasan Keskin, Abdullah Demir, (Sivas 2016), 202.
- Görgin, M. Şefik. *Arapça Qeltu Lehçesi Siirt Arapçası ('Arabî l-Welâyé)*. 1. bs., Kocaeli: Özlem Ofset Matbaa, 2017.
- Gül, Necim. *Siirt Arapçasını Kurtarmak*. yy: Sage Matbaacılık, 2013.
- Keser, İnan ve Seyidoğlu, Sadullah. *Türkiye'nin Doğusunda Araplar*. 1. bs., Ankara: Karahan Kitabevi, 2018.
- Kılıçcıoğlu, Cumhur. *Her Yönüyle Siirt*. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1992.
- Kılıçcıoğlu, Cumhur. (Doğum 1938 Siirt) ile yapılan 20.06.2018 tarihli mülakat.
- Köklügiller, Ahmet. *Türkçe Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Hür Yayınevi, 1974.
- Mergen, Ayhan. *Siirtlinin Gönlünden Diline Yansıyan Atasözleri ve Deyimler Arapça Söylenişleriyle*. Siirt: Özel Basım, 2017.
- Muhtar, Cemal, "Antere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, III, 237.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi*. 6. bs., çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Salmuş, Ferman. *Türkiye'nin Dil Hafızası*. 1. bs., ed. Suat Hayri Küçük, İstanbul: Librum Kitap, 2015.
- Timurtaş, Abdulhadi. "el-Mevrûs eş-Şa'bî li 'Arab Es'ird", *Dirâsât fi'l-Lehecâti'l-'Arabîyye el-Mehkiyye fi Türkiye*, 1. bs., ed. Yaşar Acat, İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.

Yazıcı, Hüseyin. "Sîretü Seyf b. Zîyezen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, XXXVII, 271.

Kaynak Kişiler:

Ayhan Mergen (Doğum 1957 Siirt)

Cumhur Kılıçcıoğlu (Doğum 1938 Siirt)

M. Ali Arı (Doğum 1940? Siirt)

Tekin Cengiz (Doğum 1986 İkizbağlar (Töm köyü)/Tillo)

The Role of the Oral Culture in the Protection of Siirt Arabic Dialects

Citation/©: Cengiz, Emin, The Role of the Oral Culture in the Protection of Siirt Arabic Dialects, Artuklu Akademi 2019/6 (1), 67-88.

Extended Abstract

The most important function of language, basically a voice product, is an oral means of communication. Throughout the history of mankind, only few from thousands of languages spoken had been recorded. Even today, many spoken languages have not been able to create a written literature. For instance, the earliest Arabic records only date back to the revelation of The Quran, although it is one of the ancient languages in the world. The Qur'an and the language of the Islam had a profound effect on composing a recorded Arabic literature. Thanks to the Quran, Arabic language, which took its final form with the expansion of Islam, made great progress and was taken under protection by the Muslim community. As a result of this process, Arabic has not become only widely spoken language but it had also produced a strong literature as well.

Anatolia, one of the significant centres of civilization in the Middle East, is a territory where different cultures lived together throughout the history. The multicultural structure of Anatolia has given rise to a diverse identity. One of the most important values constituting the identity of Anatolia is the variety in spoken language in this region. One of those languages is Arabic. Even today in Turkey, there are native Arabic speaking citizens in the Turkish Republic. It is known that this population, which has more than one million, is densely populated in the provinces such as Mersin, Adana, Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Batman, Siirt, Muş and Bitlis. They had settled in this region for centuries ago. There are also a large number of people of Arab origin who migrated from these provinces to the big cities in the west part of Turkey. Those Arabs in the south and south-eastern Turkey are the subjects of this study, who are continuing their lives for centuries in Anatolia and those, are the people who have contributed to the formation of this region's identity. As an important reminder, it should be noted that Syrian refugees living in Turkey are excluded from this study.

A great majority of these people are bilingual and they are able to speak Turkish, Kurdish and Syriac. The dialect of Arabic speaking community is away from Standard Arabic, due to the absence of a recording system of Arabic dialects spoken in Turkey and the limited connection with the Arab world. In addition to this variation, among this community either living in the same or different residential area, there are visible differences in the dialects they spoke. Until recently, those dialect differences have not drawn the attention of the Arab World. Therefore, the native Arab linguists have carried out studies related to this new research area in recent. Since 1880s, the subject has attracted also the attention of non-Arab researchers such as Albert Socin, Haim Blanc, Hans-Jurgen Sasse, Otto Jastrow, and George Grigore.

In the province of Siirt, Arabs, Turks, Armenians, Assyrians and Chaldeans have lived together for many years. As a result of this constant contact, an interaction between the Arabic dialect and other spoken languages in the region arose. The Siirt dialect borrowed some words and even some phrases from these languages. In the meanwhile, the interaction of Siirt Arabic dialect (which also does not have a written system) with other languages, can lead to many challenges; such as been unguarded to extrinsic impacts.

Also, Arabs living in Siirt changed some Arabic letters of which the sounds are difficult to pronounce; for instance the letter 'ayn, qaf, and dha. As a result, this dialect has gained a unique structure both phonetically and morphologically. Besides this impairing process, it is also possible to talk about the dynamics that sustains the Siirt Arabic. The most important one of these dynamics is the rich oral culture and the oral tradition. Arabs living in this region have been able to preserve their language for centuries based entirely upon oral tradition without the advantages of written culture. The naturally formed oral culture has created a common memory that contains all the codes constituting the identity of the local people. This social consensus has played an important role in the preservation of this dialect and being handed down future generations.

This study focuses on the Siirt arabic dialect spoken in Siirt including the Siirt center known as the Rıstâk, a location in Siirt Tillo district, Sınép (Çatılı village in official records), Fırsef (Dereyamaç village), Halenzé (Siirt-bound Bağtepe neighborhood), Tôm (İkizbağlar village), 'Elenzok (Akyamaç village) and Fıskén (Doluharman village). In this study, some examples of verbal culture products are evaluated, such as story, tale, riddles, proverbs and idioms told and used by the Arab Siirt community and the importance of these products in the survival of the dialect is emphasized. Because the proverbs and idioms of Siirt Arabic dialect were handed down throughout centuries in an unchanged form, they have ensured the preservation of the language and the material contained in these products. In addition to this, the narrated language in the stories and tales, the sentence structures and the vocabulary preserved the dialect. The rich custom and culture of the Siirt Arabs have also contributed greatly to protect and maintain their dialect. Nevertheless, today's widespread technology and changing world perception has a negative effect on oral tradition. For this reason, many old traditions and literary pieces used in the past have been gradually abandoned in Siirt. In turn, this has caused the weakened the impact of the oral culture, which is the most important basis of Siirt Arabic. Henceforth, it is among the goals of this study to record and preserve the vocabulary of the Siirt Arabic dialect.

